

Epävirallisen talouden esimerkkejä

SIMO MANNILA

Entisten sosialististen maiden sosioekonominen muutos (ns. transitio) on johtanut epävirallisen talouden kasvuun, mikä on kompensoinut merkittävästi virallisen talouden romahdusta. Epävirallinen talous ja epävirallisen työn muodot ovat kuitenkin pysyneet tärkeinä, vaikka virallinen talous on lähtenyt nousuun 1990-luvun vaikeuksien jälkeen. Myös epävirallisen talouden tutkimus on kymmenen viime vuoden kuluessa edistynyt merkittävästi Euroopassa, ja Itä-Euroopan maiden kehitys tunnetaan tästä syystä entistä paremmin. Tuotantonsa laajuuden ja merkittävyyden puolesta Colin C. Williams lienee tätä nykyä alan keskeisin tutkija, ja liiketaloustieteilijä Arnis Sauka lienee mainittava toisena kiinnostavimmista tekijöistä. Venäjäksi epävirallisen talouden tutkimusta on tehty jo pitkään, mutta etupäässä taloustieteen viitekehityksessä (mm. Barshukova; Gimpelson & Kapelyushnikov). Alan kansainväliseen kärkeen kuuluvat myös Jeremy Morris ja Abel Polese, joiden tuotanto on niukka mutta sitäkin kiinnostavampaa luettavaa. Morris ja Polese toimittivat vuosina 2013 ja 2015 kaksi teosta, jotka kokoaivat yhteen 22 artikkelia epävi-

rallisesta taloudesta Itä-Euroopassa ja muissa postsosialistisissa maissa.

Ensimmäinen teos jakautuu kahteen pääosaan, joiden tekstit kuvaavat yrittäjyyden epävirallisia käytäntöjä sekä ylirajaista epävirallista taloutta. Toinen teos jakautuu kolmeen osaan, joiden artikkelit käsittelevät epävirallista taloutta ja epävirallisia käytäntöjä (*informality*) yhteiskuntamuutoksen osana, niiden yhteyttä erilaisiin verkostoihin (mm. valta, sukulaisuus) sekä epävirallista taloutta ja epävirallisia käytäntöjä julkisella sektorilla. Artikkelien kirjoittajat käsittelevät toistaakymmentä postsosialistista maata Kosovoa ja Kiinaa myöten.

Morris ja Polese kirjoittavat, että epävirallisia käytäntöjä esiintyy aina kun ihmisten välisiä suhteita ja interaktiota säännellään – virallista ja yleensä julkisen vallan määrittämää sääntelyä täydentämään tarvitaan epävirallisuutta. Näin on kaikkein moderneimmissakin maissa. Virkamies voi usein päättää, hyväksyykö numeron seitsemän, vai vaatiiko paperit uudelleen, koska numero tulee myös kirjoittaa sanoin; antaa neuvon kansalaiselle vai vaikeeneeko ja jättää hänet oman

Jeremy Morris & Abel Polese (toim.) *The Informal Post-Socialist Economy. Embedded Practices and Livelihoods* Routledge, 2013

Jeremy Morris & Abel Polese (toim.) *Informal Economies in Post-Socialist Spaces. Practices, Institutions and Networks.* Palgrave MacMillan, 2015

onnensa nojaan; samalla tavalla kauppias voi joskus päättää, kenelle antaa alennusta. Näissä tapauksissa ollaan epävirallisella alueella, jossa epäviralliset taloudelliset käytännöt ja sosiaaliset suhteet kietoutuvat yhteen, raja hämärtyy. Toimittajat korostavat epävirallisten käytäntöjen yleisyyttä ja monimuotoisuutta – niitä ei voi yksinkertaistaen redusoida harmaaseen talouteen.

Ensimmäisen kirjan kiinnostavimpia artikkeleita on Olga (Volha) Sasunkevichin ”Business as casual”, sukkulakaupan kuvaus Puolan ja Valko-Venäjän rajalta. Sukkulakaupalla tarkoitetaan toimintaa, jossa tavaraa rahdataan laukuissa maasta toiseen ja myydään kohdemaassa. Toiminnan volyymit vaihtelevat, ja se voi olla enemmän tai vähemmän ammattimaista. Aihetta käsittelee myös Anna Cieslewska,

joka kuvaa kirgisiaalaisten naisten tietä sukkulakaupasta liike-elämän vakiintuneempiin muotoihin. Samassa teoksessa toimittaja Jeremy Morris kirjoittaa venäläisen työväestön kuutamourakoista – aihe mikä ei liene vieras meillekään. Uudemmassa kirjassa mukana on Colin C. Williams, joka Olga Onoshenkon kanssa kirjoittamassaan tekstissä pohtii eri teoreettisten lähestymistapojen soveltuvuutta Ukrainan epävirallisen talouden ymmärtämiseen. Epävirallinen talous on nähty kapitalistisen talouden alikehittyneenä osana, sosioekonomisen transformaation sivutuotteena, virallisen talouden täydentäjänä ja vaihtoehtona. Kirjoittajien mukaan eri viitekehykset eivät sulje pois toisiaan, kuten usein ajatellaan: ilmiön monimuotoisuus edellyttää myös viitekehysten vaihtelua. Ensimmäisessä kirjassa samat tekijät analysoivat Ukrainan terveydenhuollon epävirallisia käytäntöjä.

Uudemmassa teoksessa Ida Harboe Knudsen selvittää Liettuan ”varjotaloutta”, jonka syitä ovat hänen mukaansa sosiaalinen turvattomuus, syrjäytyminen ja kyyninen asenne julkiseen valtaan. Aet Annistin näkökulma samassa teoksessa on poikkeava: hän katsoo sosioekonomisen transformaation ja sen uuden eriarvoisuuden rikkoneen perinteisen sosiaalisen yhteisön epävirallisine käytäntöineen, jolloin monien tilanteissa kokemaa outous ja häpeä on johtanut pikemmin avun hakemiseen persoonattomalta julkiselta taholta. Anne Danielsson analysoi epävirallisia käytäntöjä Kosovossa bourdieulaisestä perspektiivistä: niihin liittyy erottautumista ja hierarkioita, toisin sanoen valtaa eri muodoissaan. Karla

Koutkova tarkastelee epävirallisia käytäntöjä Bosniassa ja korostaa, ettei niitä voi pitää itäeurooppalaisten yhteiskuntien olennaisena piirteenä. Hän pohtii myös sitä, kuinka epäviralliset käytännöt näkyvät kielessä.¹ Tanya Chavdarova puolestaan tutki tekstissään nepotismia Bulgariassa epävirallisen talouden ilmiönä, ja Christian Giordano analysoi samanhenkisesti henkilösuhteiden (*“weapons of the weak”*) merkitystä Bulgarian maatalouden muuttuessa. Esimerkkeinä epävirallisista käytännöistä julkisella sektorilla teoksessa kuvataan Ukrainan ja Liettuan terveydenhuoltoa, Tshernobylin alueeseen Ukrainassa liittyvä epävirallinen toiminta, joka on johtanut niin alueen kuin sallitun vs. kielletyn rajojen määrittämiseen pikemmin käytännön toiminnan kuin lainsäädännön kautta. Lisäksi analysoidaan Kirgisian poliisin toimintaa, joka lieventää epävirallisesti liian ankariksi koettujen lakien vaikutusta mutta on samalla johtanut lain kunnioituksen alenemiseen.

Morris ja Polese tiivistävät näkemyksensä epävirallisesta taloudesta ja epävirallisista käytännöistä neljään päähuomioon. Epäviralliset käytännöt ilmentävät solidaarisuutta neoliberaalin muutoksen kourissa olevissa yhteiskunnissa, ne ovat vastaus prekaarisuuteen. Epäviralliset käytännöt ovat myös toimivia ratkaisuja julkisen vallan ja yritysten ruohonjuuritaason toiminnassa, mutta tässä on

¹ Tässä on yhteyttä Alena Ledevan työhön eri kielten epävirallisiin käytäntöihin liittyvän terminologian kokoamisessa ja systematisoinnissa, ks. http://www.in-formality.com/wikil/index.php?title=The_Global_Informality_Project.

valitettava yhteys korruptioon. Epäviralliset käytännöt sisältävät myös vaihtoehtoisia normeja, joiden kanssa virallinen lainsäädäntö voi olla ristiriidassa, ja normistojen interaktio on mielenkiintoinen tutkimusaihe. Lopuksi Morris ja Polese toteavat, että epävirallisuutta ei kannata tutkia ensi sijassa siitä näkökulmasta, kuka siinä hyöttyä ja häviää. Asian ymmärtämiseksi tarvitaan laadullista tutkimusta, syvähaastatteluja ja osallistuvaa havainnointia. Metodikommentti lienee etupäässä kvantitatiivista aineistoa käyttävän taloustieteellisen tutkimuksen kritiikkiä.

Toimittajat haluavat viedä epävirallisen talouden ja epävirallisten käytäntöjen tutkimuksen yhteiskuntatieteeseen, mistä kahden teoksen artikkelit ovat erinomaisia esimerkkejä. He eivät lähesty aihettaan pelkästään taloudellisesta tai käytännön policy making -näkökulmasta, jota parhaiten edustavat OECD:n ohjeistus epävirallisen talouden mittaamiseksi ja ILO:n laaja, etupäässä kehitysmaihin liittyvä tutkimus- ja vaikuttamistyö. Akateeminen tutkimus ja soveltava policy making -lähtöinen epävirallisen talouden selvitystyö ja konsultointi eivät kuitenkaan sulje pois toisiaan. Suomessa ja aiemmin esitetyin varauksin jopa Euroopan unionissa kummatkin ovat valitettavasti vielä melko marginaalisia tutkimus- tai keskustelunaiheita. Aiheen merkittävin tuntija meillä on mielestäni Markku Hirvonen, joka on tarkastellut sitä pelkästään virkamiehen näkökulmasta ja veronkierron kannalta.